

15. *Kreuza Leon. Obrona jedności cerkiewnej, або Dowody, którymi się pokazuje, iż Grecka Cerkiew z Łacińską ma być zjednoczona.* — Wilno, 1617. — 127 s.

16. *Lambert Willi S.J. Słownik duchowości ignacjańskiej: Przekł. z niem.* — Kraków: WAM, 2001. — 208 s.

17. *Lev Krevza's Obrona jedności cerkiewnej and Zaxarija Kopystens'kyj's Palinodija.* — Harvard University Press, 1987. — Iviii; [6]; 596 p.

Володимир Поліщук

ЯКІВ ЩОГОЛІВ У ЛЕКТУРІ ПАВЛА ФИЛИПОВИЧА

Аналізуються статті й рецензії П. Филиповича, в яких з'ясовано обставини виникнення й побутування творів поета в українському й російському літературних контекстах.

Ключові слова: балада, переклад, переспів, ремінісценція, романтизм.

Volodymyr Polischuk. Yakiv Schogoliv in Pavlo Fylypovych's reading

The author of this article surveys the essays and reviews by Pavlo Fylypovych in order to find out how the poet's works appeared and then were integrated into Ukrainian and Russian literary contexts.

Key words: ballad, translation, free translation, reminiscence, romanticism.

Про Якова Щоголева (1823 — 1898) українськими літературознавцями в різні роки і в різні епохи написано значно більше, ніж витворив за своє життя цей не надто знаний серед суспільності поет. Та й писали про Щоголева такі авторитети в літературознавстві, що вже самі імена їх стимулюють до глибшого знайомства з відносно невеликою (всього дві збірки!) творчою спадщиною цього митця: М. Сумцов, О. Огоновський, М. Петров, І. Айзеншток, Б. Лепкий, М. Зеров, О. Дорошкевич, Є. Маланюк, дещо пізніше — П. Волинський, І. Пільгук, А. Погрібний, зовсім щойно — Я. Поліщук... У публікаціях названих дослідників глибоко й різнобічно (в окремих — із відомими ідеологічними рудиментами) осмислено постать і творчість Щоголева, причини й наслідки як “небезперервного” творчого поступу самого поета, так і певної циклічності літературознавчої уваги до його — Щоголева — творчої спадщини.

“Непривітаний співець” (М. Зеров), Я. Щоголів дістав справжньої й широкої уваги до своєї персоні і своєї творчості вже посмертно, у 20-х роках ХХ століття, як і пророкував. Саме тоді з'явилися книжки його творів і низка статей у періодиці й курсах історії письменства [див.: 1, 2, 3, 12, 13]). Увагу дослідників привернули й вельми специфічна позиція Щоголева стосовно власної ж творчості, і сама його поезія, особливо останнього періоду творчого самовираження, коли в ліриці поета з'явилися теми й мотиви, котрі, за слушним твердженням сучасного літературознавця, “знайшли симпатиків допіру в наступних поколіннях, тобто виявилися співзвучними неокласикам в 1920-х роках, а трохи пізніше викликали симпатію Євгена Маланюка. Ці естетичні оцінки, власне, дають підстави бачити в Щоголеві попередника модерністичного руху, що поставив міцні акценти на майстерності форми в літературі” [5, 144]. Природно, що поет із такими естетичними настановами, зокрема класицистичними, чи не насамперед привернув увагу київських неокласиків, зокрема й Павла Филиповича. Слід зауважити, що останній як історик літератури найбільше уваги приділив новітньому для його часу українському письменству (І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Кобилянська та ін.), в якому виразно означувалися модерністичні риси. Логічно, що “премодерніст” Щоголів теж привернув увагу Павла Филиповича. Филипович вельми глибоко знав творчість Щоголева, часом використовував її задля певних семантичних паралелей із поетами пізнішими, як-от із лірикою О. Олеся. Павло Петрович заочно полемізує з думкою М. Грушевського, який “помилково наблизив Олеся до “свого старшого земляка” — Якова Щоголева, “що хоч з

меншими поетичними засобами, теж умів віддати дещо з степового роздолу Східної України”. Натомість Филипович твердить: “щодо описів природи і взагалі описів, то Щоголів багатший, колоритніший, аніж Олесь...” [7, 212–213].

А втім значно більше й виразніше виявилася ерудиція Филиповича стосовно спадщини Щоголева в чотирьох невеличких матеріалах, написаних у другій половині 20-х років. Можна висловити обгрунтоване припущення, що практично кожен із тих матеріалів мав принагідний характер, був “спровокований” певними публікаціями, на котрі Филипович як добрий знавець творчості Щоголева і як сумлінний учений не міг не відреагувати. Ідеться про рецензію Филиповича на збірку поезій Я. Щоголева з передмовою Миколи Зерова “Непривітаний співець” (1926) [9] і про три невеличкі матеріали 1928 року – “Щоголів і Шевченко (з нагоди 30-х роковин смерті Я. Щоголева)” [11], “Перша друкована поезія Я. Щоголева” [8] та “Етнографічне непорозуміння з віршем Я. Щоголева” [6].

У рецензії на книжку віршів Я. Щоголева, яку впорядкував і написав до неї ґрунтовну передмову Микола Зеров, Филипович, апелюючи до відомих пророкувань Щоголева про посмертну (“...через 25-30 лет после моей смерти...”) увагу до його поезій, і згоджується й не згоджується з тими пророкуваннями. Рецензент іменує Щоголева “патріархально-консервативним автором”, зауважує, що “час для його поезії не прийшов”, проте “вже можна визначити, що цінного дала Щоголева творчість з погляду соціологічного і художнього” [9, 105]. Филипович загалом солідаризується з оцінками Зерова, висловленими в передмові до книжки Щоголева, позитивно оцінює характеристику критиком літературного контексту творчості “непривітаного співця”, деякі “влучні спостереження щодо поодиноких поезій”. Водночас Филипович зауважує відсутність у передмові “докладнішої формальної аналізи”, яка, на його думку, мала би бути. Це зауваження рецензента цікаве не тільки констатацією потреби уважно поглянути на формальний бік поезій Щоголева, що вже саме собою становить інтерес, бо ж “непривітаний співець” був вельми уважним і вимогливим до форми власних творів, але і як додатковий аргумент на користь активізації в українському літературному житті 20-х формального підходу до оцінок літературних явищ, підходу, якому київські неокласики приділяли багато уваги. Саме цим насамперед пояснюється інтерес неокласиків до Я.Щоголева як репрезентанта класицистичних рис в українській поезії останньої чверті ХІХ століття.

Певним у передмові, на думку рецензента, стала й недостатня увага М.Зерова до “генези творчості Щоголева”, зокрема до того, що саме взяв поет у Шевченка, за всієї стриманості у ставленні першого до другого. П.Филипович указує на очевидні переспіви Щоголеві Шевченкових мотивів і як приклад цитує уривок із вірша “Хортиця”, в котрому спостережені дуже виразні ремінісценції із Шевченкового “Послання”. Тут же Филипович, хоч і стисло, розгортає проблему “генези творчості Щоголева”, зокрема зв’язок із баладними творами деяких російських поетів (О.Толстого, Я.Полонського й інших), “що могли бути йому (Щоголеву. – В.П.) корисними на шляху відходу від Шевченкової ліричної балади” [9, 105].

Безсумнівну обізнаність із наявих Щоголева та українським літературним контекстом ХІХ ст. виявляє Филипович і в завершальних абзацах своєї короткої рецензії. Він указує на добірність поезій, узятих Зеровим до збірки Щоголева, водночас зауважуючи, що й низка інших творів чи уривків із них могли б посунути збагатити книжку – “Нива”, “Мерево”, “Покинута хутір”, “До чарівниці” та ін. Критичні міркування висловлено щодо дидактизму й моралізаторства, присутніх у деяких творах Щоголева, і до того, що поет, на думку рецензента, “умів псувати свої речі”. Загальний же висновок від виходу збірки Щоголева позитивний: “збірка його “вибраних поезій” випала невеличка, та, безперечно, коштовна для широких кол читачів, перш за все як соціально-психологічний документ минулої доби, втілений в майстерне художнє слово” [9, 105]

Майже всі дослідники, які писали про творчість Щоголева, наголошували на

загалом успішному намаганні поета зламати шаблон постшевченківського епігонства в українській поезії. Цей штрих частково присутній і в розглянутій рецензії на “зеровську” збірку поезій Я.Щоголева. Филипович же як один із найсумлінніших і найплідніших шевченкознавців 20-х років [10] одну зі своїх порівняльних студій присвятив проблемі “Щоголів і Шевченко”, приурочивши її до 30-х роковин смерті Щоголева. Ця студія зовсім невеличка (умістилася на одній сторінці журналу “Глобус”), але доволі цікава. Відштовхнувшись від невеличкого запису у книжці М. Чалого “Жизнь и произведения Тараса Шевченка” (К., 1882), що в ньому біограф із певною часткою іронічного критицизму пише про Шевченкові захоплення деякими творами, “которые стояли неизмеримо ниже всего, что им самим написано”, Филипович проводить своє “розслідування” щодо одного з таких названих М. Чалим творів – “обыкновенного стишка” “Казаночек”. Дослідник з’ясовує, що таку назву дали віршеві Я.Щоголева “Гречкосій”, опублікованому серед інших творів у Кулішовому альманасі “Хата” (1860). Тут же Филипович цитує видавничу передмову П. Куліша до “Хати” взагалі й до віршів Щоголева зокрема, в якій видавець вельми високо ставить поезію останнього, пишучи про неї: “Не багато тих пісень, де чистий же мед, а не перга словесна. То правда, що не до Шевченкових їх прирівняти, а все ж і то – щира рідна поезія”. Куліш називає Щоголева поетом правдивим, а не підспівувачем, “не чуже добро він (Щоголів. – В.П.) собі присвоїв, а своім власним даром нас чарує” (цит. за: [11, 198]). Филипович припускає, що висока Кулішева оцінка Щоголевих поезій могла вплинути й на Шевченкове прихильне ставлення до неї, особливо ж до вірша “Гречкосій”. Припускає Филипович і те, що таку назву цьому твору міг дати Куліш-редактор, оскільки у скомпанованій Щоголевим збірці “Ворскло” цей текст має заголовок “У полі”, а в російському перекладі Л. Мея називається “Песня”. Щодо російськомовної версії Филипович висловлює здогад, що Л. Мей, перекладаючи 1859 року поезії Шевченка, міг захопитися й перекласти твір “непривітаного співця”.

Далі Филипович описує ситуацію напіванекдотичну й не без суму: Щоголів навіть не знав про публікацію своїх віршів у “Хаті”, про те, що вони так сподобалися П.Кулішеві й Т.Шевченкові, що “Гречкосія” було перекладено російською і він став піснею “Казаночек”, випадково почутою Щоголевим на гостинах у знайомі 1864 року. “В інших умовах суспільних і культурних, – резюмує П. Филипович, – творчість Щоголева, що боляче сприймав байдужість (а то і ворожість) критики та читачів, могла б розвинутися краще і плідніше” [11, 198].

Зовсім невеличка замітка Павла Филиповича “Перша друкована поезія Я. Щоголева” має полемічно-уточнювальне спрямування. Виявивши в “рухівському” виданні поетового доробку 1919 року за ред. М. Сумцова матеріал І. Айзенштока про ранні твори Я. Щоголева, Филипович знаходить у ній інформацію, якою стверджувалося, що першим публікованим твором Я. Щоголева був російськомовний вірш “Канарі” (“Отечественные записки”, 1841, іюнь, №6, стр. 181) [8, 225]). Натомість П.Филипович зауважує, що “до цього твердження треба зробити поправку”. І вказує, що першим друкованим віршем Я. Щоголева був вірш “Раздумье”, опублікований ще роком раніше від “Канарів” – 17 липня 1840 р. в “Литературной газете” (№57). Тут же наводить текст твору, в якому помічає переспіви мотивів багатьох російських сентименталістів і романтиків, знову кидаючи проєкцію й на Шевченка з його “Тризною”. А ще згадано літературознавцем про цікаву ритміку вірша (хорей із дактилічними римами) і зроблено відповідний екскурс у російську літературну критику (поезія В. Жуковського).

Викликає інтерес і ще одна Филиповичева замітка про Якова Щоголева – “Етнографічне непорозуміння з віршем Я. Щоголева”. Поштовхом для написання цього матеріалу стала стаття А.М. Смирнова-Кутачевського “Песенно-сатирические мотивы современной деревни”, опублікована в журналі “Печать и революция” (2-а книга, 1928 р.). В одному з розділів – “Пародии” – Филипович

натрапляє на російськомовний вірш, як його представляє А.Смирнов-Кутачевський, “...элегико-сатирического характера из рукописи начала прошлого века” [6, 248]. Тут же наводиться текст вірша. А далі Павло Филипович зауважує: “Для того, хто знає поезію Я.Щоголева, відразу кидається в вічі цілковита подібність, яка буває тільки в перекладах, цитованого твору до вірша Щоголева “Шинок”, вперше надрукованого в 1-й частині альманаху “Рада”, 1883 р., потім з варіантами у збірнику поета “Ворскло” (1883)...” Тут же повністю процитовано вірш Щоголева “Шинок” й однозначно підтверджено слушність думки українського дослідника. Ба більше, П.Филипович демонструє свою унікальну ерудованість тим, що далі наводить й аналізує інші варіанти перекладу-переспіву згаданого вірша Щоголева, розбиваючи можливі сумніви стосовно того, який вірш-оригінал, а який — переклад. Задля додаткової аргументації критик звертається до статті свого вчителя В.М.Перетца “Из старинной сатирической литературы о пьянстве и пьяницах” (СПб., 1911), до характеристики в ній вірша середини XVIII ст. “Лекарство”. Що ж до вірша Щоголева “Шинок”, то Филипович зауважує, що в ньому “гумору” не знайдемо. Звісна річ, піддано ревізії цілу низку думок А.Смирнова-Кутачевського, зокрема щодо жанрової оцінки твору, часу його написання і, безперечно, авторства.

Павло Филипович не створив розлогих розвідок про доробок Якова Щоголева. Очевидно, не вважав за потрібне, спостерігаючи, як одна за одною з’являються такі розвідки про “непривітаного співця” в періодиці й окремих виданнях 20-х років. Водночас, глибоко й досконало знаючи творчість Щоголева, студіюючи розвідки інших про нього, пильно обсервуючи весь літературний процес, дослідник оперативно реагував на ті явища літературного життя, які потребували його компетентного втручання. У випадку зі Щоголевым це виявилось особливо показово.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Айзеншток І.* Літературні й громадські погляди Я.І. Щоголева: за невиданими матеріалами // Червоний шлях. – 1925. – №1-2. – С. 306-316.
2. *Дорошкевич О.* Нотатки про Я. Щоголева // Життя й революція. – 1926. – №4. – С. 70-78.
3. *Маланюк Є.* Пізній лавр (Я.І. Щоголів) // Книга спостережень: Статті про літературу. – К., 1997. – С. 167-178.
4. *Погрібний А.Г.* Яків Щоголев: Нарис життя і творчості. – К., 1986. – 166 с.
5. *Поліщук Я.* Слобожанський хуторянин (Яків Щоголів) // Пейзажі людини. – Харків, 2008. – С. 136-159.
6. *Филипович П.* Етнографічне непорозуміння з віршем Я. Щоголева // *Етнографічний вісник.* – 1929. – №8. – С. 248-250.
7. *Филипович П.* Літературно-критичні статті. – К., 1991. – С. 212-213.
8. *Филипович П.* Перша друкована поезія Я. Щоголева // *Заміски* історико-філологічного відділу ВУАН. – К., 1928. – Кн. 19. – С. 225-226.
9. *Филипович П.* [Рец. на кн. Я. Щоголів. Поезії. – К., 1926] // *Життя й революція.* – 1926. – №11. – С. 104-105.
10. *Филипович П.* Шевченкознавчі студії. – Черкаси, 2002. – 220 с.
11. *Филипович П.* Щоголів і Шевченко // *Глобус.* – 1928. – №13. – С. 198.
12. *Щоголів Я.* Поезії. – К., 1926. З передмовою – “Непривітаний співець” – М. Зерова.
13. *Щоголів Я.І.* Твори / Упоряд. і автор передмови М. Сумцов. – К., 1919.